הערות הקוראים

בעניין שתיית יין בסעודות שבת ויו"ט (עמוד ה')

הערה א'

כמה הערות במאמרו של הר"י פליסקין והמו"מ עם הגר"ש דבליצקי זיע"א.

ראשית, במה שהבין בדברי השו"ע שכתב בתחילה דצריך לכבדו כמו בשבת, ואח"כ כתב דצריך לקבוע כל סעודה על היין, ולמד מזה דאותו דין שצריך לקבוע הסעודה בשבת, מאותו דין צריך גם בי"ט.

אמנם, באמת הסברא הפשוטה נותנת דלאו בחדא מחתא מחתינהו, דבי"ט שתיית היין היא מדין שמחה [ומה שנאמר דין זה דוקא בסעודה, כי זו צורת קיום השמחה ביין, כדאי' בגמ' בסוכה כה: דאין שמחה אלא במקום סעודה, וכ"כ היש"ש בביצה פ"ב לגבי אכילת בשר: "שמחת י"ט היא הסעודה, ולא נקרא הסעודה להיות בו לב טוב ושמחה בלא אכילת בשר". ועי' הביאור בהערה[א]]. ולכן כתב השו"ע בפשיטות דא"צ לשתות יין בסעודה ג', אע"פ שבהל' י"ט העתיק את לשון הרמב"ם.

ולפ"ז לא קשיא כלל במ"ב שהשמיט בב' הסעודות את שתיית היין בתוך הסעודה, דאין זה דין מיוחד ביין אלא בכל מיני מעדנים, כמש"כ בסי' ר"נ. ורק בסעודה ג' נצרכים ליין בשביל הקביעות.

ולפ"ז מה שדימה המ"ב י"ט לשבת, הוא משום דבשניהם הוא דין בסעודה שתהיה עם בשר ויין[ב].

ומש"כ בפירוש הטור שכונת הרמב"ם לקידוש, לכאו' גם הטור אין כונתו למצות קידוש מדין היום, אלא מדין הסעודה, כמו החלק שיש בכל קידוש שיהיה במקום סעודה, לקבוע את הסעודה על היין. כ"כ בברכ"י דהרמב"ם לצדדין קתני, דבשני סעודות צריך יין מדין קידוש, ובשלישית כונתו רק שישתה בתוך הסעודה (ולכן סתם וכתב "לקבוע על היין", דלשון זה כולל בין לקידוש בין בתוך הסעודה).

א). דבאמת הוא פלא גדול, איך חיוב שמחה של כל משך הי"ט מתבטא ברביעית אחת שהוא שותה באמצע היום? אלא ודאי דכיון שנעשה הדבר חלק מהסעודה, ומעתה כל הסעודה מקבלת צורה אחרת ושם חדש של סעודה עם יין, ממילא כל החציו לכם שלדעת הרמב"ם הסעודה תופסת חלק נכבד ממנו, כולו נקרא ע"ש היין.

עי' בתשוה"נ (ה' קנג) שהוכיח כן מדברי הרא"ש (בפ"ז דברכות סכ"ג), שמפרש דאדם חייב לאכול פת ביום טוב משום שמחה, ומפרש המעי"ט דאף דפת אינו משמח דאין שמחה אלא בבשר, אבל ודאי שצריך לאכול פת עם הבשר עי"ש, דהיינו שהחיוב ביום טוב הוא שישמח בסעודה חשובה והיינו בבשר ויין, ולכן חייב לאכול פת, דרק כשאוכל גם פת הוי סעודה חשובה, ונראה שגם לענין יין הוא כן, שאין חיוב לשתות יין לבד אלא עם סעודת פת.

ב). וע"ש שציין לדבריו בסי' רמ"ב, שם כתב המשנ"ב דברים אלו, וז"ל: "...דבכל מקום ומקום לפי מנהגו יענגוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג, ולפי שמן הסתם רוב בני אדם עיקר ענוגם בבשר ויין ומגדנות לכך איתא בסימן ר"נ ס"ב דירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכלתו".

ומ"מ נפ"מ בין הפירושים, דלפי הבנת הטור שצריך לקדש קודם הסעודה, די שראש המסובים מברך על כוס יין מלא כעין קידוש, ובזה הוא קובע את הסעודה כולה על היין, כמו בב' הסעודות הראשונות שמוציא כל המסובים. אבל להבנת הב"י הוא דין בצורת הסעודה של כל אחד, ולכך מהנכון שכל אחד יטעם מהיין.

בכבוד רב
יחיאל אומן

תגובת הרב יוסף פליסקין

יש"כ על ההערות הנפלאות ועל העיון בדברים.

א. מש"כ שבדברי השו"ע בסימן תקכ"ט לשתות יין ביו"ט, כוונתו מדין שמחה, הן כתבתי שם כמה ראיות דלא כן, ואשוב ואשנה אותן בעז"ה:

א. השו"ע פתח דבריו בסעיף א': וצריך לכבדו ולענגו כמו בשבת. הרי שבסעיף זה דיבר על דיני כבוד ועונג. ובין הדברים כתב: ולקבוע כל סעודה על היין. ואח"כ בסעיף ב' פתח: חייב אדם להיות שמח וטוב לב במועד, כיצד משמחן וכו'. הרי שרק בסעיף ב' נשנו דיני שמחה, ובסעיף א' דיבר רק על דיני כבוד ועונג, שהם כמו בשבת.

ב. על דברי השו"ע "ולקבוע כל סעודה על היין", כתב המשנ"ב: וכמו לענין שבת וכנ"ל בסוף סימן ר"נ. ע"כ. ובשבת אין דיני שמחה, ובהכרח למד שכוונת השו"ע מדין עונג [ולכאו' קשה מאוד לומר שכוונת המשנ"ב שגם בשבת מצינו "מושג" כזה של שתיית יין. דאם יסודם בשני דינים נפרדים, מה שייכות יש ביניהם, וגם יתכן שיש ביניהם כמה נפק"מ. ובפרט שמקודם כתב המשנ"ב דהיינו לשוב ולשתות בתוך הסעודה מלבד הקידוש, ואח"כ כתב וכמו לענין שבת, הרי שנקט שגם בשבת לא סגי בקידוש].

ג. ובאמת, הביה"ל בסוף הסימן הקשה מדוע לא הזכיר השו"ע יין בדיני שמחה, ותירץ "סמך על מה שהזכיר בסעיף א' שצריך לקבוע סעודה על היין". הרי דהיה פשיטא ליה שמש"כ בסעיף א' אינו מדין שמחה [ו"לקבוע כל סעודה על היין" הוא מדין עונג].

ד. על מש"כ השו"ע "ולקבוע כל סעודה על היין" ציין הבאר הגולה לרמב"ם פכ"ט משבת. ששם כתב הרמב"ם דיני עונג שבת, ורק סיים "וכן בימים טובים". הרי שגם הבאה"ג נקט שבזה דיבר השו"ע על דין עונג ששווה בשבת ויו"ט.

ב. מש"כ בפשיטות שדין שמחה הוא ברביעית יין, יש לציין שדבר זה אינו מוסכם בדברי הפוסקים, יעוין במאמרי הנ"ל אות ג'.

ג. מש"כ שדין שמחה ביין הוא דוקא בתוך הסעודה, יעו"ש אות ד' בשם הגר"א נבנצל שליט"א שנקט שאי"צ דוקא בתוך הסעודה, והבוחר יבחר [ובאמת מה שנקט הכותב שליט"א שדין שמחה הוא בתוך הסעודה, הוא כיון שנתבלבל לו דין שמחה בדין עונג וכנ"ל, ושתיית יין מדין עונג באמת צריכה להיות בתוך הסעודה].

ד. מש"כ הברכ"י שכוונת הרמב"ם לקדש בסעודות הראשונות ובסעו"ג לשתות בתוך הסעודה, אינו כדעת הטור, דהטור כתב להדיא שדעת הרמב"ם לקדש אף בסעו"ג, והברכ"י הביא דבריו והקשה עליו, אלא הברכ"י עשה כעין פשרה בין הטור והב"י.

בברכה מרובה
יוסף פליסקין

◆

הערה ב'

בתשובות הרה"ג ר' שריה דבלצקי זצ"ל. הנה מקור הסידורים לומר יום 'ה'שמיני הוא מהרו"ה בסידורו, ואין לדייק ממעשה רב, כיון שהגר"א נטה לדעת הש"ע לכן כתבו שם כלשון הפוסקים.

בשאלה שניה – הנה, מלשון הש"ע הל' יו"ט לא מוכרח דבשבת יש מצוה לשתות יין בסעודה, דרק מקודם כתב שיש לענגו כשבת, ומה שכתב בש"ע סימן ר"נ שיש להרבות ביין שם מיירי לענין הכנות לשבת שירבה לקנות יין, אבל וודאי כוונתו היא כדי שיוכל לשתות בסעודת שבת, ואין ענין להרבות בשבת לאכול כל שעה מגדנות ללא סעודה, דא"כ אין חשש של מאה ברכות בשבת, וכן מוכח מדברי המ"ב סימן רמ"ב דהכל הוא לצורך סעודותיו, והא דהש"ע לא כתבו לענין סעודה שלישית של שבת, כיון שיש מקילין בו שלא צריך פת, וע"ע בזה בקובץ "בהתאסף" שיצא עתה.

דוד אריה שלזינגר
מח"ס "ארץ דשא" על מ"ב

תגובת הרב יוסף פליסקין

ההערה הראשונה כמובן אינה עלי.

בהערה השניה לא הבנתי את כל דבריו, אבל מש"כ שמהשו"ע בהלכות יו"ט אין ראיה גם בשבת לשתות יין, אינו נכון, דהמ"ב כתב שם בסקי"א, וכמו לענין שבת, הרי שנקט שהם שווים. וכן מוכח ממה שמקור דברי השו"ע הם מדברי הרמב"ם בהלכות שבת. וכפי שנתבאר הכל בפנים.

◆

הערה על מאמרו של הרב דניאל א' אדר "דין פיוטים בקריאת שמע וברכותיה, קרובות, אזהרות ורשויות" (גיליון ל"ב, עמוד ל"ו)

א. מה שתקף את דברי החוקר גינצבורג שהכחיש את דברי רב יהודאי גאון שהרבה מנהגים נתקנו מחמת שעת השמד, וכתב שלא הביא אפילו בדל ראיה לדבריו.

גם אני מזדהה לחלוטין עם הביקורת הכללית על דרכם של החוקרים הללו, אך במקום ההוא דבריו נראים נכונים, גם אם לא הביא כ"כ ראיה, כי שם מדבר על המנהג לומר שמע ישראל בקדושה במוסף שבן באבוי כתב שנתקן בשעת השמד, והמו"ל כתב שכך היה המנהג

הקדום בא"י. ואכן כן נראה בודאי, שהרי מבואר בפדר"א ספ"ד ובמדרש כונן פכ"ד שהפסוק שמע ישראל הוא באמת חלק מהקדושה של המלאכים, ובפי' הרד"ל שם כתב שלשון הפדר"א מוכיח שבא לפרש את נוסח הקדושה של מוסף.

וכן בהמשך הדברים האריך להראות בבירור ובצדק שכל המנהגים שאמר עליהם בן באבוי שהם משעת השמד באמת מקורם טהור בירושלמי ומדרשים.

ואמת הדבר, שבזמן אביי ורבא היו גזירות רבות בא"י, אך עכ"ז לא נשתכחה התורה מהם כהוא זה, ולא פסקו מהם ישיבות וגאונים, וכל מנהגיהם קדושים ונאמנים.

ב. בהערה כ"א כתב שהעירו לו שבא"י אמרו ישתבח ואולי אף ברכה לפני הזמירות, זה נכון, אך באמת ברכת ישתבח אצלם לא היתה הברכה שלאחר פסוקי דזמרה, כי מסידורי הגניזה הקהירית (הובאו בספר "תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראליים בתקופת הגניזה" עמ' 246, 247, וראה עוד שם עמ' 264, 266, 270) מבואר שהיו קהילות שחתמו אחר המזמורים "ברוך אתה ה' מהולל בתשבחות" ואמרו "ברכו את ה' המבורך" וקראו עשרת הדברות, ורק אח"כ אמרו נשמת וישתבח (ובחול רק ישתבח) ושירת הים וקדיש וברכת יוצר אור.

נמצא שאצלם נשמת וישתבח לא היו ברכה שלאחר פסד"ז כלל, אלא ענין חדש לחלוטין, וממילא הפיוטים שאמרו לפני נשמת לא היו בין הברכות כלל (ובמקום אחר הארכתי להוכיח שלענ"ד הרבה קדמונים סברו שגם הנשמת והישתבח שלנו אינם ברכה שלאחר פסד"ז, אלא דבר בפני עצמו, והברכה שלאחר פסד"ז הוא הפסוקים ברוך ה' לעולם אמן ואמן וכו').

בברכה מרובה

דוד אריה הילדסהיים

בעניין שעות היום וסוף זמן מנחה (גיליון ל"ג עמוד רמ"א, גיליון ל"ב עמוד נ"ז)

א.

לכבוד הרה"ג ר' דוד אריה שלזינגר שליט"א.

בירחון האוצר גליון ל"ג עמ' רמ"ג כתבת לרב מולקנדוב שאין הכרח ששעה י"ב מסתיימת בדיוק בשקיעה, כי בשעות היום הכל תלוי היכן שמים את שעון השמש - בהר או בבקעה, וגם לא מוכרח שכיונו לשעון זה כי גם בלילה מצינו שעות אף שאין אז שעון שמש, והרב הנ"ל השיב בקצרה שכך מבואר בראשונים, ולא ביאר, וברצוני להרחיב את הביאור.

ודאי וברור שלפי שיטה זו השעות מסתיימות בשקיעה, שהרי הלבוש והגר"א כתבו להדיא ששעות היום הן מהנץ עד השקיעה. וכן מבואר מדברי הגאונים וחכמי התכונה שהביא הרב מולקנדוב במאמרו שכתבו שבניסן ותשרי י"ב שעות וביום וי"ב בלילה, וזה רק מהשקיעה עד הזריחה, כנראה לעינים.

[ובימינו תורגם לעברית ספרו של אדריכל רומאי בשם "ויטרוביוס" (חי בסוף זמן בית שני) הנקרא "האדריכלות", ושם בספר ט' פרק ח' פירט את אופן עשייתם של כמה סוגים של שעוני

מים, וגם הוא כתב שם ש'שעות השויון' הן כשהשמש במזל טלה ובמזל מאזנים, דהיינו בניסן ותשרי].

ועוד, דאם נאריך את השעות ל 13.5 דקות אחרי השקיעה נצטרך לומר ששעה ראשונה מתחילה 13.5 דקות לפני הזריחה, כדי שיבא חצות היום בשש שעות, ואינו נכון, דהא מבואר בפסחים י"ב ע"ב שאנשים לא טועים בין שעה ראשונה ללפני כן משום ש"בין יממא לליליא לא טעו אינשי", ו 13.5 דקות לפני הזריחה אינו הזמן שמשתנה מלילה ליום, ואז נקל מאוד לטעות בין לפני לאחרי.

ובר"ח שם כתב: "לפי ששעה ראשונה שהוא שחרית **ושעה י"ב שהוא ערבית** אין אדם טועה בהן", הרי שגם סוף שעה י"ב הוא זמן ברור לכל שא"א לטעות בו, וזה יתכן רק בשקיעת החמה.

וגם ברור שלפי שיטה זו היו יודעים את השעות לפי מקום השמש ברקיע, וכמו שנהוג עד היום אצל הבדואים, או לפי השעון שמש, ושעונים אלו לא פועלים אחרי השקיעה כידוע. ומה שכתבת שגם בלילה מצינו שעות, אדרבה בעניותי לא ידוע לי על שום מקום שחז"ל ציינו את זמני הלילה לפי שעות, רק מצינו שחילקו את הלילה לג' או ד' אשמורות, כידוע. ובתנחומא נח סי' ב' אמרו "יש בהמה שהיא אוכלת בשעה אחד ביום ויש בשתים ויש בשלש, ויש בשליש הלילה ויש באמצעו ויש בקרות הגבר", הרי שביום ציינו את השעה ובלילה ציינו רק את החלק.

ומה שכתוב בגמרא ברכות ג' ע"א "מאי קסבר רבי אליעזר אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה לימא עד שלש שעות", ברור דהגירסא האמיתית שם היא כמ"ש בפירוש הר"ח שם: "אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה ליתני עד שלישית הלילה ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה ליתני עד רביעית הלילה", וכן הוא ברא"ש שם ובכ"י מינכן.

אמנם, בספרי התכונה מוזכרים גם שעות הלילה, כי היו מוכרחים לחשב גם את השעות של הלילה, והאיצטגנינים הבקיאים באמת יכלו לדעת את שעות הלילה ע"פ מקומם של כוכבי הלכת והמזלות, אך המון העם לא יכלו לדעת זאת.

ומה שכתבת שהכל תלוי היכן שמים את השעון שמש, פשוט שלא השעון קובע את השעה, אלא השעה נקבעת לפי חלוקת היום לי"ב חלקים שוים, ומי שבונה את השעון שמש צריך לבנותו בצורה כזו שבכל שעה יפגע הצל בקו אחר, וברור שבנאי השעון צריך לבנותו בהתאם לכל תנאי השטח, ושעון שנבנה בהר ורוצים להעבירו לבקעה, יצטרכו לערוך בו הרבה שינויים כדי שהוא יראה את השעות בזמנם הנכון (ובספר 'האדריכלות' הנ"ל ספר ט' פ"ז כתב שעושים בשעון שמש 3 מערכות של קוים, אחת מותאמת לקיץ אחת לחורף ואחת לסתיו ולאביב, וכתב גם שכל יום מתחלק ל 12 חלקים שוים).

ומה שהקשה הרב מולקנדוב על השעה"צ, דאין הכרח שזמן המנחה הוא עד סוף היום, שהרי לר"י זמנה עד פלה"מ, היא קושיא נכונה, וגם אני עמדתי בזה. ומה שטענת על זה, שא"כ לר' יוסי מאז יהיה אפשר להתפלל מעריב, לא הבנתי מנין לך שאינו כן, וגם לפי הגאונים והגר"א

אפשר להתפלל ערבית מהשקיעה, אף דעדיין הוא ספק יום, ועי' שנו"א רפ"ד דברכות שפי' דזהו שאמרו תפילת הערב אין לה קבע, דהיינו שזמנה הוא לא דוקא בלילה אלא בין מנחה לשחרית.

ועוד קשה על השעה"צ, דאם לר' יוסי זמנה הוא עד רגע לפני צה"כ, א"כ מה קושיית הגמ' בברכות כ"ו דר"י היינו רבנן, נימא דרבנן ס"ל כר' יוסי וא"כ יש ביניהם 13.5 דקות, ואם תאמר דהסוגיא שם סוברת דהלכה כר"י, ולכן מהדרא לאוקמינהו לרבנן כר"י, א"כ קשה יותר, דהא מש"כ השעה"צ שם לסמוך על ר' יוסי הוא משום דסוגיא דריש ברכות ופסחים כוותיה, ואם הסוגיא דברכות כ"ו אזלא כר"י א"כ נפל היסוד לפסוק כר' יוסי, ודו"ק.

בברכה מרובה וגמח"ט

דוד אריה הילדסהיים – אשדוד

◆

ב.

לכבוד הרה"ג ר' דוד אריה שליט"א.

איני ראוי לבוא ולהכריע בדבר שלא עסקתי בו ואיני בקי בשיטות ראשונים וכו', רק באתי ליישב את המ"ב.

הנה כבר כתבתי דבגמרא איתא דרבנן לא מצלו עד אורתא, ובריש פסחים מבואר דאורתא היינו אחרי יציאת הכוכבים, וכן ידוע לכל תשב"ר, דטבול יום אסור לאכול בתרומה עד הערב "שמש", ובריש ברכות איתא דהיינו בצאת הכוכבים, הרי שאין לדייק הרבה בלשון שקיעת החמה וכו'.

הא דודאי השעות מסתיימות בשקיעה הוא לפני ההנחה ששעון שלהם היו של שמש, ועתה חידשתם שהיו גם שעוני מים, וזה כמובן שייך גם ללילה.

הא דאין אנשים טועים בין יממא לליליא היינו בין שעה של סוף היום לשעה של תחילת הלילה, אבל בחצי שעה ודאי אפשר לטעות, ובודאי ב"ד שאלו את העדים אם המעשה היה כשהיה חושך ודאי וכדומה.

גם לחלק את הלילה לחלקים ולא לשעות צריך בירור, דהרי שליש לילה של חורף אינו כמו של קיץ, ואיך ידעו מזה.

הגירסא בברכות להכריע כמו כת"י מינכען, אם הוא משום סוגיא שלנו אינו מוכרח, ושם בעמוד ב' מיירי הגמרא גם כן משעות דלילה.

בענין מקום השעון כוונתי היתה כי את שעה 12 בודאי אינו מראה, כי הרי בנץ החמה ממש קרני השמש עדיין לא מגיעות לשעון רק אם הוא מונח במקום גבוה מאוד, וכן בשקיעתה, ולכן בזמנם היה רק 12 שעות ולא כל שעה לחלקים קטנים, שלא היה אפשר לדייק הרבה בזה, וכמו שעל שעון שמש לא היו קוים למינוטי"ן.

להתפלל מעריב מיד אחרי השקיעה כבר כתב שהוא דוחק מאוד, כי הרי תקנו מקודם לקרות ק"ש עם ברכותיה ולסמוך גאולה לתפילה, והרי זמן ק"ש עדיין לא הגיע, ובודאי לא תקנו חז"ל

שיקראו לכתחילה ב' פעמים ק"ש. ומה שהבאת מדברי הגר"א, הרי גם אני ציינתי לביאור הגר"א סוף הסימן והשעה"צ מציינו, דלכן כתב הש"ע דזמן המנחה הוא עד צאת הכוכבים, כיון דמבואר בגמרא דמיד אחרי מנחה מגיע זמן תפילת מעריב, והרי תפילת ערבית הוא רק מצאת הכוכבים, הרי שמנחה הוא עד צאת הכוכבים.

ומה שסיימתם להוכיח מקושית הגמרא היינו רבנן וכמו שמביא בשעה"צ להוכיח שהוא רק עד השקיעה, אינו אומר הרבה, דאם מיירי כאן לשיטת רבי יוסי, א"כ גם פלג המנחה צריך להיות לפני צאת הכוכבים ולא לפני השקיעה, וקשה לומר שרבינו הקדוש סידר לכל אחד לשיטתו ולא יבינו בזה, והכל מדוחק מאוד. ועוד לפי דברינו לעיל שאין לדייק ברבע שעה, א"כ אין ראיה ג"כ מהגמרא שתפלת מנחה היינו עד רק השקיעה.

דוד אריה שלזינגר
מח"ס "ארץ דשא" על מ"ב

◆

ג.

לכבוד הרה"ג ר' דוד אריה שלזינגר שליט"א.

לא הבנתי מה הוכחת מ"לא מצלו עד אורתא" ששקיעת החמה היא לאו דוקא, הא לא כתוב בשום מקום שזמן ערבית משקיעת החמה, וכן מערב שמש אין ראיה, כי ערב לחוד ושקיעה לחוד, ורק לר"ת מצאנו שצה"כ הוא "סוף שקיעה" אך לסוברים כהגאונים לא מצאנו כן.

וגם אם תאמר דבלשון חז"ל שקיעה לאו דוקא, מ"מ בלשון הלבוש והגר"א והמשנ"ב ודאי שקיעה היא דוקא, דאחרונים לא סותמים דבריהם, וכ"כ השעה"צ סי' רל"ג סק"י דשקיעת החמה להגר"א לענין זה הוא תיכף משעה שהחמה מתכסה מעינינו.

וגם מפורש בדבריהם שהם נשענו על השעות של התוכנים שהן שוות בניסן ותשרי, והן השעות של הקו המשוה בכל השנה, וגם מי שלא מבין בתכונה יכול לראות בבירור בלוח שנה שבימים של תקופת ניסן ותקופת תשרי בניסן ותשרי יש י"ב שעות מהשקיעה עד הזריחה ומהזריחה עד השקיעה, וכן מוכח משעת חצות היום, כמו שהזכרת. ואם תאמר לא כן צריך אתה לשנות בכל הלוחות את זמני ק"ש ותפילה וסו"ז אכילת חמץ לשיטת הגר"א, וא"צ להאריך בדבר פשוט ויסודי כ"כ.

ומה שכתבת ששעוני מים יש גם בלילה, הרי כתבתי לך שבספר האדריכלות כתב ששעוני המים היו בהתאם לשעוני השמש, שהשעות השוות בניסן ותשרי. וגם יש לדעת שבזמנם שעוני מים היו יקרים מאוד ומצויים רק לעשירים, וגם לא היו מצויים בכל מקום כמובן, אבל המון העם ידעו את השעות רק ע"פ מקומה של השמש ברקיע, וכל מה שאמרו שאדם טועה בשתי שעות זה רק משום שהם כיונו את השעה ע"פ מקום השמש, וקשה לדייק בזה [ורק בין חמש לשבע אפשר לדייק, וכן בין יממא לליליא], אבל השעונים היו די מדוייקים.

ומה שכתבת שבין יממא לליליא אפשר לטעות בחצי שעה אינו נכון כלל, כדמוכח בסוגיא שם.

ומה שתמהת איך ידעו לחלק את הלילה לחלקים הרי אורך הלילה משתנה, כבר מפורש בגמרא שידעו ע"פ סימני המשמרות (וגם לשיטתך שהיו שעות בלילה - השעות השתנו לפי אורך הלילה, ואיך ידעו?).

הדבר ברור שלא היו אז שעות בלילה וכמו שביארתי, ומה שמוזכר בברכות ג' ע"ב שית דליליא זה לגבי מדידת אורך הלילה, שכל אחד מבין שחצי לילה הוא שש שעות, אך לא נהגו לציין את זמני הלילה לפי שעה אלא לפי משמרת (לדוגמא: לא היו אומרים שהתינוק נולד בשעה ג' אלא במשמרה א'), כי מי שלא היה בקי גדול באסטרונומיה לא יכול היה לדעת את השעה, ובלילה מעונן אף אחד לא יכול היה לדעת (רק מי שהיה לו שעון מים משוכלל).

מה שכתבת שהשעון לא מראה שעה 12, זה נכון, אבל את זה ידעו מהשקיעה עצמה, וכן את תחילת שעה ראשונה בבוקר ידעו מהנץ עצמו.

ומה שכתבת שלכתחילה אין להתפלל ערבית לפני צה"כ משום שא"א לסמוך גאולה לתפילה, אי"ז ענין לנידונינו, כי זה נכון גם לפי ר' יהודה שמנחה זמנה עד פלה"מ. ואנו דנים מצד עיקר זמנה של התפילה, ולא מצד דין סמיכת גאולה לתפילה.

ומה שהבאת מביאור הגר"א שמנחה עד צה"כ, תמיהני - הא כבר כתב השעה"צ שם ס"ק י"ח שזה רק אליבא דהרמ"א, אך הגר"א עצמו ס"ל דרק עד השקיעה.

ולבסוף עמדת על קושייתי, דלשעה"צ המ"ל דרבנן ס"ל כר' יוסי ואיכא בינייהו 13.5 דקות, וכתבת דאי סברינן כר' יוסי גם פלה"מ הוא עד צה"כ, והנך הולך לשיטתך דאפשר שהשעות מסתיימות אחרי השקיעה, וכבר נתבאר שאינו כן (וגם לדבריך, מוזר מאוד לומר שר' יהודה ור' יוסי נחלקו בחשבון שעות היום, כי השעות לא היו רק מושג הלכתי אלא דבר מוסכם בכל העולם, גם אצל הגויים, וגם את העדים בדקו בשעות), אך גם לשיטתך דבריך תמוהים, דהא ר' יהודה פליג על ר' יוסי, א"כ לר' יהודה ודאי דאם עד ועד בכלל הוא רק עד השקיעה.

בברכת התורה

ד. א. הילדסהיים

◆

ד.

א. מה שכתב "הא לא כתוב בשום מקום שזמן ערבית משקיעת החמה" ג"כ לא הבנתי, הרי זה היה כל המדובר - דתפילת המנחה היא רק עד השקיעה ומיד מתחיל זמן תפילת ערבית, וכן הערב "שמש" נ"ל דהיינו כמו שקיעת "החמה", וכן התנא כאן אומר תפילת המנחה עד "הערב" וכנ"ל.

ב. דעת המ"ב ברורה, דאין להתפלל מנחה אחרי שקיעת החמה רק לנוהגים לשיטת ר"ת ועד כרבע שעה לפני ר"ת, ואני באתי ליישב גם את מנהג העולם.

ג. תקופת ניסן ותשרי אינו דבר קבוע באמצע חודש תשרי וכו' אלא הוא בערך באותו תקופה, וזה יכול לצאת גם אם יוסיפו רבע שעה לפני הנץ.

ד. אני כתבתי את דברי למה שהסבירו כאן, דמה שנתנו שיעורים של שעה ראשונה וכו' היינו לשעון שלהם שהיה בנוי על השמש וכך ידעו בני אדם את השעות, ומזה הוכיח את שיטתו, ואם נאמר דהיינו שהסתכלו על השמש, א"כ בודאי לא היו השעות מדויקות.

ה. סימני המשמרות ג"כ לא היו מצוי לכל אחד, וכן לא ברור מתי הוא אם בתחילתה או בסופה, ובודאי לא נמסר לכל אחד.

ו. כל אחד יודע דרק לפי רבי יהודה צריכים להשלים ק"ש בזמנו ולא לרבנן.

ז. לפי כל הדברים שהוסברו דתפילת ערבית הולך מיד אחרי מנחה ומנחה הוא רק השקיעה, א"כ מה ראייתו של הגר"א לפי הרמ"א.

ח. כוונתי היתה דרבינו הקדוש לא נכנס למחלוקת של ר"י ור"י מתי היא לילה, ואין ראיה מכאן.

דוד אריה שלזינגר
מח"ס "ארץ דשא" על מ"ב

◆

ה.

באמת לפי השיטות שמנחה עד השקיעה מאז מתחיל זמן ערבית, כמ"ש במרדכי ברכות רמז צ' ובתר"י ברכות י"ח ע"ב בשם רב האי גאון, וכן נהג האריז"ל וכ"ה בז"ח בראשית י"ז ע"ב, ואף דלכתחילה יש להמתין לזמן ק"ש מ"מ מעיקר הדין זה הזמן. ועל כרחך דמפרשים דלא מצלו עד אורתא היינו עד השקיעה. ומה שכתבת שבפסחים מבואר דאורתא רק מצה"כ אינו מדוייק כי שם כתוב רק "דעד צה"כ יממא הוא", וגם בהרבה מקומות ראינו שזמני הנשף (בין השקיעה לצה"כ ובין עה"ש לנץ) נקראים בלשון חז"ל גם "יום" וגם "לילה" עי' ברכות ח' ע"ב, כך שא"א לדייק כלום מלשונות כאלו.

אבל פשט לשון שקיעה הוא ודאי על העלם השמש מעינינו, כדבר הנשקע במים או בעפר, אבל "ערב" הוא ענין אחר.

ומה שכתבת שתקופת ניסן ותשרי אינו דבר קבוע הוא טעות גדולה, כי התקופה היא דוקא ברגע מסויים שבו השמש בראש טלה או בראש מאזנים, כמבואר בעירובין נו. וברמב"ם פ"ט מקדה"ח, וא"צ להאריך בדברים כה פשוטים לכל מי שמתמצא בזה, וכל לוחות השנה מיוסדים עפ"ז.

זה ברור שרק ביום היה המושג לציין את הזמן לפי שעה, אך בלילה נהגו לציין רק לפי אשמורות או חלקים או חצות או קריאת הגבר, וכיו"ב, כמו במשנה יומא פ"א מ"ח, וכן הבאתי מהתנחומא נח סי' ב', וברור שקל מאוד לדעת את האשמורה גם בלי סימנים, גם היום אם תשאל אדם באמצע הלילה אם אנחנו בשליש הראשון של הלילה או השני או השלישי מסתבר שידע גם בלי שעון, ומסתמא היו להם עוד סימנים מלבד אלו שבגמ', כל אחד לפי הסביבה שלו. אמנם, יתכן שלא כולם ידעו להבחין בזה, וגם לא היה כ"כ נחוץ להם, כי בלילה היו כולם

סגורים בבית, אך ודאי שאם באו לציין זמן בלילה ציינו לפי האשמורה או חצות וכדו', אבל שעות בלילה מאן דכר שמיה?

לשיטת האומרים דסו"ז מנחה בשקיעה ודאי וברור הוא דמאז אפשר להתפלל ערבית כנ"ל מהמרדכי ותר"י והאריז"ל, ואח"כ באמת צריך להשלים ק"ש, ממש כמו מי שהתפלל אחרי פלג לר' יהודה.

הגר"א הוכיח מהסוגיא בברכות כ"ז שזמן ערבית מתחיל מיד כשנגמר זמן מנחה, וכ"כ הט"ז סי' פ"ט ס"ק א' "שהרי אין שום זמן מפסיק בין סוף זמן מנחה להתחלת ערבית", וכ"כ בשנו"א רפ"ד דברכות [וכ"כ תוס' ריש ברכות: "שהרי מאיזה טעם אנו מתפללין ערבית מיד לאחר פלג המנחה משום דקיימא לן דשעת המנחה כלה כדברי רבי יהודה ומיד הוי זמן ערבית". וכ"כ הטור או"ח סי' רל"ה: "וכ"כ אבי העזרי מדלא יהבי רבנן זמן להתחלת תפלת הערב ש"מ שבגמר זמן תפלת המנחה מתחיל זמן תפלת הערב"]. ולפ"ז כתב הגר"א דלשיטת הרמ"א, דערבית מצה"כ, על כרחך דעד אז אפשר להתפלל מנחה לרבנן, אך הגר"א עצמו ס"ל דמנחה היא רק עד השקיעה, ומאז אפשר להתפלל ערבית לרבנן מעיקר הדין.

ומה שכתבת שרבי לא נכנס למחלוקת וכו', אינו מובן, דמ"מ יש נפק"מ טובא בין ר"י לרבנן האם סו"ז מנחה הוא בגמר י"ב שעות שהוא בשקיעה לכו"ע, או בסוף היום וא"כ תלוי במחלוקת ר"י ור' יוסי אם הוא בשקיעה או בצה"כ.

ביקרא דאורייתא
ד. א. הילדסהיים